

Darabos Enikő¹

Egy felforgatás kísérlete

Vida Gábor: *Egy dadogás története*, Magvető Kiadó, 2017.

Vida Gábor *egy dadogás történeteként* írja meg önéletrajzát, mely nyomokban tartalmazza azt a „*Nagy Erdély-regényt*” (26), amelyet az elbeszélő – saját meglátása szerint – most sem tud megírni, viszont a sorok között, akarva-akaratlan íródik. A könyvben Vida a 20. századi prózáírók minden nyűgével szembenézve próbálja eltalálni a számára legkényelmesebb elbeszélői pozíciót: a kétellyel, a retrospekcióval együtt járó, kényszerű torzítással, a korlátozott tudással, a nyelvnek való kitettséggel, a szereplők beazonosíthatóságának rizikójával. Az lehet az érzésünk, hogy az elbeszélő maga érzi nyűgnek a magára vállalt feladatot: jól van, ha ezt semmiképp nem lehet megúszni, tessék, „[a]kkor most engem fogunk megírni” (22).

Felmerülhet a kérdés, miért kell ennyi óvatos kitérő, miért nem lehet egyenesen belekiáltani a magyar irodalom visszhangos kútjába, hogy az itt megszólaló én legjobb tudása és képessége szerint fogja elbeszélni múltjából kiolvasható jelenét a próza legintimebb és legközvetlenebb hangfekvésében, melyet közismerten az egyes szám első személyű elbeszélőnek tartunk fenn? Adódik rögtön a válasz, és a narrátor maga is próbálja innen láttatni saját helyzetét: azért, mert dadog.

Én ebben az írásban szeretném megfordítani az ok-okozatiság köznapi elvét, és nem az elbeszélő dadogásával magyarázni a narráció akadozó, meg-meglendülő mozgását. Vagyis nem azért ilyen a szöveg, mert dadog. Hanem azért dadog, mert...

Innen szeretném megközelíteni ezt a kérdést, mert úgy vélem, Vida elbeszélőjének aggályai élesen jelzik a narrátor kényes helyzetét: „[a]zt érzem közben, hogy ha pontos vagyok, nem lehetek igazságos, és ha igaz akarok lenni, mindenképpen torzítani fogok” (46-47). A szöveg poétikai-narratológiai „dadogása” felfed egy olyan etikai örvényt, melybe az elbeszélőnek bele kell pillantania, amikor el kívánja helyezni szólamát az életelbeszélések diskurzusában. Nézzük meg alaposabban, milyen áramlatok határfelületein képződik meg ez az örvény.

(a pontosság kívánalma)

Életrajzi szöveg megírásakor alapvető elvárás, hogy a születendő szöveg pontos legyen: ezt várja el magától az életrajz írója, ezt várja el az olvasó, aki különösen perverz örömét leli abban, hogy az életrajzban leírt elemeket összevesse saját, az adott tárgykörben megszilárdult tudásával, és bármilyen eltérés kapcsán hangos méltatlankodásba kezdjen². A pontosság tehát az olvasó felől az ellenőrizhetőség kritériumát elégítené ki. Az életrajzíró felől nézve viszont a pontosság kizárólagosan szubjektív keretek között képződhet meg: a felidézett/megírt

¹ A szerző a cikk megírásakor Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban részesült.

² Innen fakad pl. az a gyakori jelenség, hogy a legkülönbözőbb olvasók kérik számon az írón, hogy miért írta ezt vagy azt egy bizonyos személlyel/eseménnyel kapcsolatban, hogy lehet ilyen hazug, torzító, de még az sem ritka eset, hogy rágalmozással vádolják a szerzőt. Nádas Péter *Világló részletek* című memoárja kapcsán számtalan ilyen olvasói reakcióval találkozhatunk.

eseményeket megtörténésük idejére helyezzem, ne tévedjek a személyes, családi, közösségi vagy éppen a kulturális emlékezet tényszerű adatainak elősorolásakor.

(az igazságosság kívánalma)

Ez sokkal összetettebb kérdés, azt is mondhatnánk, nem tudjuk, mire gondolt itt a szerző. Gyanítható azonban, hogy kifejezetten morális értelemben kell értenünk a szót, azaz tulajdonképpen azt várja el önmagától, hogy legyen korrekt, gyakoroljon méltányosságot az életrajz szereplőivel és eseményeivel szemben. Valamiért azonban az elbeszélő azzal a gyanúperrel él, hogy a két kívánalom egyidejűleg nem kielégíthető. Nagyon úgy néz ki, hogy eszerint a leosztás szerint az ember vagy pontos, vagy igazságos. Ennek a vagy-vagynak a billegését azonban Vida nem egy döntéssel súlyozza ki, hanem egy még zavarba ejtőbb kérdéssel folytatja a monológot: „Nekem vajon mi hiányzik ebből a világból?” (47).

Hogy korrekt legyek a szöveggel szemben, nem hallgathatom el, hogy a fenti elbeszélői passzus az anya rendre vonatkozó monológjának karikírozása kapcsán hangzik el, melyet az elbeszélő a maga idejében álságosnak érzékelt, és az effajta rend felszámolásának dacos gesztusát helyezi vele szembe: „Mi egy rendes család vagyunk, mondja anyám, valahányszor arra a következtetésre jutok, hogy mint egy rendes családban, nálunk sincs rendben valami. (...) Ha ilyen a rend, akkor ne legyen!” (46)

Ha úgy nézzük, hogy Vida kötete az Apa nyelvre/irodalomra vonatkozó tiltása és az erős (hogy azt ne mondjam, Fallikus) Anya megfellebbezhetetlen rend-képzete közötti ívben feszül, azt is mondhatjuk, hogy erre a kérdésre maga a könyv a válasz, ahol az irodalom válik a hiány felismert alakzatává. Ezt a hiányt azonban az elbeszélő az írás gesztusával egyidejűleg fel is számolja és általa kellemes, ám uralhatatlan káoszt (vö. igazság) visz az erőszakosan elvárt rendbe (vö. pontosság): „Ha ez a rend, akkor most fel fogom forgatni, és úgy hagyom, majd az idő, a gravitáció meg a felejtés a helyükre teszi a dolgokat” (46).

(Erdély)

Erdélyhez hozzányúlni már eleve maga a felfordulás ígérete. És ha figyelmesek vagyunk, kiderül, hogy három hangfekvés jellemző a Vida-féle Erdély-témára.

Az első a bizonytalanság és a tévelygés, az elbeszélői önreflektivitás hangja. A kötetben valahogy tényleg a szerző akaratán kívül íródik valamiféle Erdély-könyv, hogy nagy-e vagy kicsi, arról a narrátor ekképpen gondolkodik: „Különben Erdély ma már egy kisregény csupán, zsugorodik, és unja mindenki, elege van belőle, fárasztó, lerágott csont, és miközben a múltra meg a hagyományokra épülő jövőt firtatjuk, mindenki elfelé tart” (26-27). Mi van ebben a hangban: keserűség, panasz, siránkozás, lemondás, kritika?

„Száz éve nincs már itt magyar jövő” – folytatja Vida – „régebben sem volt talán, csak úgy tűnt, már be se kell ismerni, ezen is túl vagyunk, bár éppen arról írok, hogy nem akarok ilyen egyszerűen túl lenni rajta” (27). Miközben az önéletrajz műfaji kívánalmainak megfelelően az elbeszélő saját eredetére (azaz múltjára) kíváncsi, nem hagyja érintetlenül Erdély „magyar jövőjének” kérdése. Feloldhatatlan dilemmaként jelentkezik számára, hogy szubjektív leltárjához képtelen a jövőre vonatkozó perspektívát rendelni, és írói feladatát is ennek a törekvésnek rendeli alá: makacsul újra megírni, hogy nincs, elemezni ennek a nincsnek az okait, következményeit és azokat a korszakról korszakra változó körülményeket, melyek

kijelölik és determinálják az erdélyi „magyar jövő” nemlétét. A nincs kitartó krónikásának lenni, ez az az írói pozíció, amit Vida dacosan magáénak tud vallani, ahelyett hogy a különböző ideológiák farvizén jelentkező (tév)hitek követőjeként köteleződne el. Ezzel egyidejűleg azonban az örökös egzisztenciális bizonytalanság és a megzabolázhatatlan írói szabadság kockázatának szolgáltatja ki magát.

Más hangütés jelenik meg akkor, amikor mélyszegénységben (bár ő a morális értelemben vett igazság igényével úgy fogalmaz: „archaikus világok szomszédságában” (104) – eltelt gyerekkorára úgy reflektál Vida, hogy „[n]em otthonos az a világ, de az volt az otthon” (106). Torokszorítóan sejlik fel Borbély Szilárd *Nincstelene*je ebben a szikár belátásban, ami a Ceaușescu-érában teljesített sorkatonai kötelezettség leírásában fog tragikus módon kiteljesedni. Ez a dísztelen, tárgyilagos hang mindig az érzelmileg telített szövegrészek sajátjaként tér vissza a kötetben, mintha ellensúlyozni próbálna a nyelv a rá rakott emotív súlyok alatt.

És innen nézve ezért valahogy zavaró, amikor megjelenik az Erdély-témában megszólaló narrátori hang harmadik hangfekvése, ami tendenciózusan olyan fejezetzáró passzusokban szólal meg, amilyen a következő: „Szülőföldet akartam írni magamnak, mintha csak úgy volna az, hogy írunk egyet, amikor arra van szükség, hogy legyen, vagy lett volna. Senki sem találhat ki magának szülőföldet a semmiből, mindenki hozott anyagból dolgozik. De minden faluban nyílik virág” (106). Bár a vállalt méltányosság jegyében szépen beleszövi Vida a „hozott anyag” szövetébe ezt a szálát is, amikor azt állítja, hogy „(nagyapám) szeret szentenciákban beszélni, mint én is” (111), mégis valahogy sajnálom, hogy „az unokát megillető kívülállás” (105) nem védte meg ettől a szentenciózus hangtól.

Úgy vélem, valamiképpen ehhez a hangütéshez tartozik, legalábbis ami a kívülállást illeti, az a modalitás, amely az erdélyi, magyar, székely, cigány, román stb. identitás értelmezéséből hallatszik ki: „a magyaroknak, az alföldieknek legkivált, minden másság elfogadhatatlan és gyanús, mert akár a székely is lehet magyar, de ember aligha, ahogy a cigány és a román sem ember, de legalább nem magyar, és nem tud elvegyülni, meg nem is akar” (76). Könnyed, távolságtartó és szellemes, ez a hang nagyon üdítően tud hatni a nemzeti sztereotípiák megcsontosodott ideológiájának lebontása során, még akkor is, ha nyomokban hordoz valamennyit a már említett szentenciózus készletéből. Ami viszont a maga idején olyan meglepetéseket tartogat a figyelmes olvasó számára, mint az a szövegrész, amelyben Erdély a szakrális szféra retorikai holdudvarába kerül: „Erdély számomra alapvetően egy vallásos élményre hasonlít a leginkább, minden elmondhatón és leírhatón túli megrendülés, amit akárhogy próbálok szavakba önteni, kisiklik a mondataim hálójából” (Kiem. tőlem: D. E. 303). A fenséges esztétikai hatásának kitett elbeszélő, aki Erdélyt egy olyan szubjektív élményként éli meg, ami a metafizikai megrendülés és a nyelv elégtelenségének tapasztalatával szembesíti, ezzel a belátással ellöki kicsit magát a nagyapa szentenciózus nyelvhasználatától, jobban mondva: feloldja azt az istenkeresés lezárhatatlan szövegmunkájában, melynek egyik kitüntetett toposzává a kötetben az erdő válik.

(az erdő – a mehetnék mint felhajtóerő)

Még viszonylag a könyv elején hangzik el az anya szájából a megállapítás: „Állandóan mehetnéked van” (157). Aki nem ismeri az érzést, a *mehténékem van* érzését, az valószínűleg

nem is igazán érti, mit közöl itt a szöveg. Jóllehet van ebben valami a vándorlás ösztönéből, mégsem kifejezetten a nomád szubjektum posztmodern bolyongásáról van szó. Sőt, ellenkezőleg, valahogy a centrumhoz való zárandoklás, a Rilke-féle „erősebb lét közelében”³ lenni leküzdhetetlen (és kockázatos) vágyával hoznám leginkább összefüggésbe, mely nem annyira a középpontról állít bármit is, hanem a mehetnéktől űzött emberről inkább.

Vida könyvében a mehetnék valahol az otthon metafizikai igénye, az önfeladás gyerekkori állapota utáni sóvárgás (azaz: honvágy⁴) és az erdő jelentésmezéjében képződik meg. A gyerekkori első „kórinálások” (225) még leginkább az otthon hiányának és elégtelenségének felismeréséből fakadnak, a gyerekkor múltával azonban a felnőtt lét olyan belátásokat eredményez, melynek értelmében „[a]z erdőben azt tanulja meg az ember, hogy a biztonság belül van, vagy sehol sincs” (192). A mehetnék felhajtóereje által újra és újra ismételt „kórinálások” ezek alapján olyan lelki gyakorlatként értelmezhető, ahol a külső otthonosság hiányának felismerését felváltja a belső otthon, a lélek biztonságának megtapasztalása, mely az évek folyamán (fejlődésregény?) az én gondozásának egyedi formájaként arra adott lehetőséget, hogy „teljesen belefeledkezzem a szabadságba” (278).

Számtalan szöveghely van a könyvben, ami arra utal, hogy ezek az erdei kóborlások az előzőekben említett metafizikai tapasztalatba vannak bekötve, hiszen „Isten valahol a lombkorona szintjén⁵ bandukol a nyomunkban” (64.) A Will nagybácsi társaságában megtett éjszakai kalandtúrák éppen ezért nem a Tamási Áron-féle transzilván otthonosság és nyelvi derű retorikáját írják tovább, „hanem a sötét oldalán tartózkodom annak a világnak. Megtanulom, hogy az erdőben lenni jó, olyan alapélmény, amit azóta sem tudok elmesélni vagy érzékeltetni, csak azokkal, akiknek szintén az. Nem lesz tájleírás itt, cinkosság van, sorok mögötti összekacsintás” (66).

Az erdőbe menés mint az „erősebb lét közelébe” kerülés ugyanakkor a tisztánlátás lehetőségének is a megélése: „elmegyek az erdőbe, elgondolom, hogy mit fogok mondani, ha visszatérek oda, ahonnan elindultam” (70). Bizonyára eddigre már mindenki felsejlett, hogy az igazság és a nyelv egy olyan toposzban találkozik Vidánál, mely nagyon wittgensteiniánus megfontolásokat sejtet: amiről nem lehet beszélni, arról *erdőzni* kell, mondhatnánk frappánsan. Hacsak a szerző a regény végén maga meg nem fogalmazná (még pontosabban is), hogy „[r]eménytelenül szét volt a világ esve bennem, hiszen amiről tudtam beszélni, arról naponta kiderült, hogy nem is létezik, ami pedig volt, arról nem tudtam beszélni, de van nyelven túli valóság, ott ül a szex meg a dadogás, mint a Sátán meg az Isten, minden bizonytalansággal bennem. Az a baj, hogy mindig Isten nyer.” (365). Tudjuk, hogy a tét az én élete, látjuk a metafizikai sakkjátszmát, kibicként szurkol ott az én, hogy egyszer végre nyerjen a Sátán. De az erdő „nem kérdez vissza, csak hallgat” (69). És miközben az énelbeszélő a rendbontás diskurzusára tesz ígéretet az olvasónak, nagyon erős jelentésképző funkciója van a hallgatásnak, amely néma ellen-diskurzusként fel-felhangzik bizonyos témákat illetően.

³ Rainer Maria Rilke: *Duinói elégiák. Első elégia* (ford. Nemes Nagy Ágnes) <http://mek.niif.hu/00400/00474/00474.htm#d6702>. Letöltve: 2018. április 22.

⁴ „[A] honvágy, amiről oly sok szó esett, alapvetően nem morális kategória, hanem egy érzelem, a gyermekkor intimitása utáni reményteljes vágyakozás, az akolmeleg iránti sóvárgás, ami jóságba öltözteti a brutális apákat meg az élettől fásultanyákat, idillé változtatja a marakodó családot (...) Aki elment belőle, örökre ment el, az önfeladásba nincs visszaút.” (178.)

⁵ A kötet borítóképe pedig éppen ezt a perspektívát kínálja fel az olvasónak.

(apák, nagyapák: férfiak)

Utolsóként szeretném említeni azt az értelmezési keretet, amin belül Vida saját fejlődésregényének megírhatatlanságát elhelyezi: az apák, a nagyapák, a férfiúság sajátos erdélyi hagyományát, melynek nyelvén beszélve darabokra szedi azt.

A székely és a(z) alföldi magyar észjárásról és kívülről is ismerő Vida megrázó családi történeteket mesél el, majd amikor ezeket a kívülállás megszerzett pozíciójából értelmezi, olyan megállapításokat tesz, hogy „az elnyomás valójában a családi struktúráink alapjaiban van” (124). A könyv olvasása közben egyre zavarba ejtőbbé válik az olvasó számára a férfi énelbeszélő kitérője. Ennyire? Tényleg? Ilyen esetleges és esendő ez az egész? És jóllehet Vida alapvetően az ember mindenkor adottságait mint az esetlegesség csapdáját látja, az egyes szám első személyű elbeszélést felvállalva mégis saját személye kerül előtérbe. Az a saját személy, aki az írás örök mostjában hol az őszinte öndefiníció⁶, hol a góg és a hübrisz⁷, hol a bevallott rejtőzködés⁸ vagy a töredékesség prózanyelvét⁹ nyelvét beszéli.

A Vida által értelmezett világ a férfiaké, akik a megfellebbezhetetlen autoritás maskulin arroganciájával mozognak a társadalmi viszonyok legkülönbözőbb formáiban, de még a vallás is erre biztosít számukra keretet¹⁰. A baróti nagyapa „[a]rchaikus világból származik, amelyben mindennapos, elfogadott, de nem szükségszerű a nők és a gyermekek folyamatos bántalmazása” (110), az ágyai nagyapa pedig az alkohol szenvedélybetege. A férfiasság szabályrendszerét köztük tanulja ki a gyerek, akinek így mindennapos, alapvető élménye lesz a felnőttek közötti érzelmek kifejezés nullfoka – az énelbeszélő jelzi ugyan, ha kötődik valamelyik megírt szereplőjéhez, az embernek azonban az a benyomása támad, hogy gyermeki létével semmilyen hatása nincs a környezetre, mintha nem is lenne: kiskorúként ott forgolódik a hihetetlen emberi konfliktusok centrumában, de nem jut el a valósághoz. Ennek paradigmikus példája az az eset, mikor a részeg nagyapa, aki „a részegség egy bizonyos fokán mindig fel akarja magát akasztani” (96), szembe kell, hogy nézzen a megértésért küzdő unokájával, mielőtt a nagymama („mint a fekete vihar”) el nem ráncigálja onnan. A nagyszülőkkel ritkán megélt, békés együttlétek (harangozás, faragás, horgászás, erdőjárás) mint a lét kitüntetett pillanatai jelennek meg számára.

A család az elhallgatás, az elfojtás és a tiltás familiáris koordinátarendszerét rajzolja ki a kötetbeli gyerek számára, aki döbbenetesen szemléli az erőszaktól sem mentes érzelmkitörés rohamait, amikor valamelyik nagybácsi, nagyapa vagy bármilyen férfi rövid időre fellázad a saját maguk által fenntartott, elnyomó, hazug „rend” ellen. Nők viszonylag ritkán. Leginkább soha. Vagy legalábbis nem nyíltan.

A regény nőkről szóló, viszonylag ritka passzusai közül az alábbi pontosan jelzi, milyen szerepet töltenek be a fent vázolt rendszerben: „nőként nehéz ebben a világban élni: sokat van hideg, olyan a klíma, olyan a lelkünk” (33). A (férfi) lélek hidegségét egy meteorológiai hasonlattal sorszerűvé írni, az önfelmentés pszichés stratégiájaként hat, amire viszonylag kevés

⁶ „A szüleim falusi emberek maradtak örökké, ahogy én is az vagyok” (105).

⁷ „Alig ír meg az ember néhány bekezdést, máris azt hiszi magáról, hogy ő valaki, hogy mindaz, amit mond, az által, hogy ő mondja, meg többnyire róla szól, máris fontos, érvényes, jelentős” (103).

⁸ „[É]n már tudom, hogy csak bujkálok magam elől” (72).

⁹ „[A]mit mondok, az egy fél történet, vagy ha egész, csak félig igaz” (70).

¹⁰ Lásd „Gyurikabácsi nagyapám” (125) problémásnak érzékelt vallásosságát (107–125).

példát szolgáltat a regény. Vida, ha csak lehet, leszámol azokkal a tudattalan működésmódokkal, melyek az általa ismert társadalmi rendet fenntartják. Ráadásul a többes szám első személyben az elbeszélő elfoglalja helyét az általa erősen kritizált maszkulin világrendben. Ez az, ami a kötet egyik megrázó ambivalenciáját kitermeli: egy olyan „sűrű leírást” olvashatunk a férfiuralom e törzsi világáról, melyben az elbeszélő az elméleti elvárások értelmében maga is része az általa leírt rendnek.

A Clifford Geertz által javasolt antropológiai szemlélet szerint a „sűrű leírásoknak” „az értelmezések azon kategóriáiban kell íródniuk, amelyekben meghatározott csoporthoz tartozó személyek értelmezik élményeiket, hiszen azt állítjuk, hogy ezeket írják le; egyúttal azonban antropológiai leírások is, mert valójában antropológusoktól származnak”¹¹. Vida mikroszkopikus elemzése a székely és az alföldi világ egy-egy mozzanatáról olyan mikrotörténeti ambíciókat tár fel, ami miatt könyve mégiscsak (kicsi vagy nagy) Erdély-könyvként is olvasható, ahol a mentalitástörténeti nézőpont a személyes sorson átszűrve fejt ki hatását az olvasóra.

Az *egy dadogás története* nem csak azért fontos könyv, mert írója az erdélyi lét elemző értelmezésében túteszi magát a személyes érintettség apró, kis botrányain, a Ceaușescu-kor fojtó levegőttségén, a kiüresedő falusi létmód kilátástalanságán és mélyszegénységén, hanem talál egy olyan archimédeszi pontot, ahonnan önmagát és az ábrázolt világot egyszerre tudja belülről és kívülről is szemlélni. Túteszi magát azon a kulturális gáton, mely nemcsak hogy tiltja, de bünteti is az önreflexiót¹², és úgy gyűjti élete szereplőiről az apró történetdarabokat, mint valami később összeillesztendő mozaik kényes darabjait¹³. A leírás tárgyaként egy olyan kultúra szolgált, mely mindent megőriz ugyan, de pusztán csak valamiféle mára már értelmezhetetlen kényszerből, hiszen az önreflektivitás emlékezettechnikája nem megengedett a benne élők számára. Vida viszont ebben is a „felforgatás” radikális gesztusával él, amikor megtagadja az apák, nagyapák e parancsát, és kijelenti: „[é]n egy emlékezet nélküli településen éltem, ahol senki nem tud semmiről, mert nincsen közös múlt” (153-154).

¹¹ Clifford Geertz: *Sűrű leírás: Út a kultúra értelmező elmélete felé*. Fordította Berényi Gábor. In uő: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Budapest: Századvég Kiadó, 1994, 182.

¹² „[A]z ő kultúrájában nincs önreflexió” (114), írja a baróti nagyapáról.

¹³ „[N]em dobunk el semmit, nem is szokott elkallódni” (117-118).